

Olivier Hekster

De nieuwe levens van de keizers *Augustus, Tiberius, Vespasianus en moderne keizerbiografieën*

Naar aanleiding van: Barbara Levick, *Vespasian* (Londen; Routledge, 1999); 310 blz., ISBN 0-415-16618-7; £25.- Pat Southern, *Augustus* (Londen; Routledge, 1998); 271 blz., \$ 40.-, ISBN 0-415-16631-4; Zvi Yavetz, *Tiberius: der traurige Kaiser. Biographie* (München; Beck, 1999); 197 blz., DM 38,-, ISBN 3-406-45270-1.

Meer dan dertig jaar geleden wees Fergus Millar het schrijven van keizerbiografieën af. "Neither the actions of an Emperor nor the politics of a particular reign can be meaningfully studied until the whole social context of the imperial power has been examined over a substantial period, and perhaps not even then".¹ Tien jaar later kwam *The Emperor in the Roman World* uit. Hiermee was aan Millar's voorwaarde voldaan. Zijn adagium "the Emperor was what the Emperor did" domineerde het vakgebied; de Romeinse keizer was een in essentie passieve leider, die ad hoc reageerde op verzoeken van zijn onderdanen.² Onlangs is dat beeld van de keizer verfijnd – maar niet vervangen – door J. E. Lendon, *Empire of Honour. The Art of Government in the Roman World* (Oxford 1997). Lendons keizer vormt de spin in het centrum van een op prestige gebaseerd web, waarin 'eer' cruciaal is. Hoe iemand gezien wordt, bepaalt diens afhankelijkheidsrelaties tot anderen, en zo zijn status. De keizer moet 'eervol' zijn om zijn positie te behouden – een positie die weer 'eer' oplevert. Het is jammer dat veel nieuwe keizerbiografieën nog altijd nalaten hun hoofdper-

1 F. Millar, 'review of F. Grosso, *La lotta politica al tempo di Commodus*', *JRS* 56 (1966), 243-5; 244-5. Vgl. R. Syme, *Tacitus* (Oxford 1958), 91: 'Biography is the easy approach to history, and some go no further than biography'.

2 F. Millar, *The Emperor in the Roman World* (Londen 1992), 6.

soon in een dergelijke context van de ontwikkeling van het keizerschap te plaatsen. In de bibliografie van het in 1998 door Pat Southern gepubliceerde *Augustus* is zelfs geen verwijzing naar Millar te vinden.³ Nu is dat geen verrassing. Ook in haar biografie van Domitianus uit 1997 volstond Southern met de vermelding van Millar's 'Emperors at work', een artikel uit 1967 dat gezien moet worden als een 'voorpublishatie' van het tien jaar later te verschijnen *The Emperor in the Roman World*.⁴ Southern's doel is slechts "to tell the story of Augustus in chronological sequence; it is primarily a biography and not a discussion of the finer details of administration".⁵ Deze door Southern gepostuleerde tegenstelling, tussen enerzijds 'biografische', en anderzijds 'structuralistische' geschiedschrijving, lijkt overbodig en leidt tot de vraag "whether the striking polarization of approaches could not be overcome and integrated by a biography (...) written by a 'structuralist' historian – coming to biography with a critical eye, looking instinctively, perhaps, in the first instance to downplay rather than to exaggerate the part played by the individual, however powerful, in complex historical processes".⁶

Als voorbeeld van een dergelijke 'structuralistische' historicus kan Mario Attilio Levi gelden. Zoals te verwachten was van een auteur die synthetiserend over Griekse en Romeinse geschiedenis geschreven heeft, schenkt zijn *Augusto e il suo tempo* (niet opgemerkt door Southern) veel aandacht aan de ontwikkeling van Romeinse politieke structuren, en plaatst Augustus' leven daarbinnen. Alleen valt aan het boek duidelijk te merken dat het een geactualiseerde bewerking van twee veel eerdere boeken van Levi is.⁷ Belangrijke en methodologisch vernieuwende werken van Simon Price, Tonio Hölscher en Paul Zanker, die het belang van de presentatie van de heerser en de receptie daarvan centraal stelden, heeft Levi niet verwerkt.⁸ Dat hij zelf die methodologische omslag wel in zijn denken heeft gemaakt, valt op te maken uit *Adriano Augusto. Studi e ricerche*. In deze korte aanzet tot een volledige biografie van Hadrianus, snijdt Levi een aantal belangrijke thema's aan. Aspecten als de keizerlijke muntslag, 'Hadriaanse cultuur', en architectuur staan centraal.⁹ In het laatste hoofdstuk verklaart Levi waarom hij uiteindelijk geen complete synthese van Hadrianus' leven geschreven heeft. Zijns

3 P. Southern, *Augustus* (Londen-New York 1998). Bij het verschijnen van Lendons werk in 1997 zal *Augustus* al persklaar geweest zijn, en het valt Southern dan ook niet te verwijten dat zij *Empire of Honour* niet heeft opgemerkt.

4 Eadem, *Domitian. Tragic Tyrant* (Londen-New York 1997); F. Millar, 'Emperors at work', *JRS* 56 (1966), 9-19. Zie ook O. Hekster, 'Volmaakte monsters. De extreme beeldvorming rond Romeinse keizers', *TvG* 111 (1998), 337-351; 345. P. Southern, *Marc Anthony* (Londen-New York 1999) lijkt voornamelijk voor het brede publiek bedoeld. Voor dit jaar staat P. Southern, *Cleopatra* aangekondigd.

5 Southern, *Augustus*, xi.

6 I. Kershaw, *Hitler. 1889-1936: Hubris* (Londen 1998), xii.

7 M. A. Levi, *Augusto e il suo tempo* (Milaan 1994); Idem, *Ottaviano Capoparte* (Florence 1933); Idem, *Il tempo di Augusto* (Florence 1951).

8 S. R. F. Price, *Ritual and Power: The Roman imperial cult in Asia Minor* (Cambridge 1984); T. Hölscher, *Römische Bildsprache als semantisches System* (Heidelberg 1987); P. Zanker, *Augustus und die Macht der Bilder* (München 1987). Levi heeft wel moderne literatuur, waaronder Zanker, in een extra bibliografie opgenomen (p.556). Daarin missen echter nog cruciale werken, met name: K. Raafaub / M. Toher (eds.), *Between Republic and Empire: Interpretations of Augustus and his Principate* (Oxford 1990).

9 M. A. Levi, *Adriano Augusto. Studi e ricerche* (Rome 1993). Levi wijdt o.a. een volledig hoofdstuk aan Hadrianus' villa bij Tivoli. A. Birley, *Hadrian: The restless emperor* (Londen-New York, 1997) onderbelicht het belang van dit complex vlak buiten Rome, waar Hadrianus de laatste jaren van zijn leven doorbracht, door er slechts enkele paragrafen aan te wijden, tegenover meer dan twintig pagina's aan 'Hadrian's Wall', waar Birley zelf een groot deel van zijn jeugd doorbracht.

inziens is de regering van Hadrianus een cruciale periode in de ontwikkeling van het keizerschap; een periode die nog te veel vragen oproept waarop geen antwoorden te geven zijn: “De tijd is dus nog niet rijp voor het soort alomvattende werken dat voor andere keizers, of andere geschiedperioden, zowel voor als na Hadrianus, wel mogelijk is”.¹⁰

Een andere historicus die de grote lijn centraal stelt, is Zvi Yavetz. Yavetz' *Plebs and Princeps* wordt algemeen erkend als een meesterwerk, dat nog steeds fundamenteel is voor iedereen die zich, al is het maar zijdelings, bezighoudt met de relatie tussen volk en gezag in de Romeinse keizertijd.¹¹ In ander werk van Yavetz staat de relatie tussen geregeerder en geregeerden eveneens centraal.¹² Een biografie van de hand van Yavetz leek dan ook iets om naar uit te kijken. Helaas stelt *Tiberius: der traurige Kaizer; Biographie* teleur. Regelmatig bekruipt de lezer het gevoel dat een passage waarin Yavetz Tacitus beschrijft beter op de auteur zelf betrokken zou kunnen worden: “Tacitus zu lesen ist ein Vergnügen, doch man muß es mit Vorsicht tun. Seine Texte enthalten zwar keine Lügen, aber sein feiner Stil ermöglicht es ihm, die Wahrheit zu verwischen, indem er sie in eine Flut von Informationen taucht, die nicht selten aus trüben Quellen fließen” (blz. 19).

Yavetz' boek is bijzonder vloeiend geschreven. Natuurlijk wist hij de waarheid niet uit, maar de auteur vertelt wel een verhaal waarvan de bronnen niet altijd even duidelijk zijn. Zo geeft hij geen verwijzingen naar moderne literatuur. Dit leidt tot problemen. De naamloze “sämtliche Vertreter des ‘psycho-historischen Ansatzes’” (blz. 23) worden geprezen voor het in ogenschouw nemen van Tiberius' jeugd, en Yavetz contrasteert hen met auteurs die zich “beschränken auf die Schilderung seiner Einsetzung in die Macht im Jahr 14, als er schon 54 Jahre alt war”. Welke auteurs hij daarmee bedoelt wordt nergens duidelijk. Als Yavetz zich later afzet tegen de lezing van “andere Gelehrte” van een bepaalde passage van Tacitus (blz. 173), zou het aardig zijn te weten wie die andere geleerden zijn, en waar ze wat zeggen. In veel gevallen lijkt Yavetz zich namelijk te verzetten tegen denkbepelden die allang geen steun meer genieten. Weinig wetenschappers zullen nog de mening van D. M. Pippidi uit 1944 toegedaan zijn, dat “die Gestalt des Tiberius (..) der (genialen) Phantasie des Tacitus entspräche” (blz. 174) en Yavetz' gepassioneerd protest lijkt achterhaald.¹³ Ook de kritiek op de Spaanse psychiater Gregorio Marañón (blz. 27-9) oogt ietwat overbodig. Marañóns *Tiberius. A study in resentment* (Londen 1956) wordt zo zelden gebruikt dat het niet eens in de uitgebreide bibliografie van de *Cambridge Ancient History X*² is opgenomen.

Wat is het verhaal dat Yavetz vertellen wil? Waarom weer een leven van Tiberius?¹⁴ Dit wordt nergens echt duidelijk. Een goede reden zou de recente publicatie van het *Senatus Consultum de Cn. Pisone Patre* (SCCP) kunnen zijn. Dit document is ruim tien

10 Levi, *Adriano Augusto*, 144: ‘I tempi non sono quindi maturi per quel tipo di lavori complessivi che sono realizzabili su altri imperatori o su altri periodici storici, tanto prima quanto dopo Adriano’.

11 Z. Yavetz, *Plebs and Princeps* (Oxford 1969; 1988²); zie ook: Idem, ‘The Res Gestae and Augustus’ Public Image’, in: F. Millar / E. Segal (eds.), *Caesar Augustus. Seven Aspects* (Oxford 1984), 1-36; Idem, ‘The urban plebs in the days of the Flavians, Nerva and Trajan’, in: A. Giovanini (ed.), *Opposition et résistance à l’Empire d’Auguste à Trajan. Entretiens Hardt 33* (Genève 1987), 135-86.

12 Z. Yavetz, *Caesar in den öffentlichen Meinung* (Düsseldorf 1979) = *Julius Caesar and his public image* (Londen 1983); Idem, *Slaves and Slavery in Ancient Rome* (New Brunswick 1988); Idem, *Judenfeindschaft in der Antike: die Münchener Vorträge* (München 1997).

13 D. M. Pippidi, *Autour de Tibère* (Bukarest 1944).

14 R. Seager, *Tiberius* (Londen 1972); B. Levick, *Tiberius the politician* (Londen 1976; 1999²).

jaar geleden gevonden, en er is sindsdien geen uitgebreide synthese over het leven van Tiberius verschenen.¹⁵ Zoals de voorbeeldige publicatie van Eck, Caballos, en Fernández duidelijk maakt, is het SCCP van groot belang voor begrip van Tiberius' regeerperiode.¹⁶ Dit *senatus consultum* geeft de uitslag weer van het proces tegen Cn. Calpurnius Piso; het verschaft veel helderheid over de gebeurtenissen rondom de dood van Germanicus (AD 19) en de rol van Piso daarin, en is een uitgelezen mogelijkheid om de tekst van Tacitus (met name *Annales* 2.59-3.19) te controleren. Het SCCP biedt ook nieuwe inzichten in de rol van de Senaat, de positie van Tiberius, en de manier waarop informatie vanuit Rome naar de provinciën werd uitgedragen; het valt zelfs te verdedigen het *Senatus Consultum* als een Romeins voorbeeld van propaganda te bestempelen.

De regering van Augustus' opvolger te analyseren aan de hand van deze nieuwe inzichten lijkt zeer de moeite waard. Tiberius' bewind (met de langdurige afwezigheid van de prinses uit Rome) vormt een cruciale periode in de Romeins-keizerlijke geschiedenis: "the moment at which monarchical power is transferred from one man to his successor is a critical point at which the different elements that constitute a political system can be seen most clearly".¹⁷ Ook Yavetz ziet het belang van het SCCP, maar stelt alleen (blz. 60): "Aufgrund der Inschrift steht nun zweifelfrei fest, daß Tacitus die Protokolle des Senats aus der Zeit des Tiberius gelesen und daraus ziemlich genau zitiert hat".¹⁸ In zijn algemeenheid lijkt *Tiberius: der traurige Kaiser* voornamelijk een apologie van Tacitus. Daarin maakt Yavetz soms goede observaties. Zijn analyse (blz. 170-2) van Tacitus' gebruik van *innuendo* als een stijlvorm (naar aanleiding van Tac. *Annales*, 6.51) is overtuigend, en Yavetz legt terecht nadruk op het feit dat woorden als *tristitia*, *dissimulatio*, en *anxius* bij Tacitus lang niet altijd negatief hoeven te worden opgevat (blz. 176-7; 181).¹⁹ Maar het geheel komt mager over. Niet alleen negeert Yavetz het gebruik van munten, standbeelden, of andere archeologische overblijfselen in zijn beschrijving van Tiberius, ook antieke auteurs als Cassius Dio, Suetonius en Velleius Paterculus worden voornamelijk gebruikt om het beeld dat Tacitus naar voren brengt te steunen – of in uitzonderlijke gevallen te verfijnen.²⁰ Yavetz lijkt zijn belangrijkste boodschap pas in zijn conclusie te verwoorden (blz. 185): "Wer die Meinung vertritt, daß die Diktatur der Anarchie vorzuziehen sei, wird

15 Th. Wiedemann, 'Tiberius to Nero', *CAH X*² (1996), 198-241 was, evenals de andere artikelen in de *CAH*, reeds geschreven in 1988; zie *CAH X*², xxii.

16 W. Eck / A. Caballos / F. Fernández, *Das Senatus Consultum De Cn. Pisone Patre* (*Vestigia* 48) (München 1996), met een uitgebreide discussie in: M. Griffin, 'The Senate's story', *JRS* 87 (1997), 249-63. Zie ook: A. Cooley, 'The moralizing message of the *Senatus Consultum De Cn. Pisone Patre*', *Greece and Rome* 45 (1998), 199-212; C. Damon / S. Takács (eds.), *The Senatus Consultum De Cn. Pisone Patre. Text, Translation, Discussion* (*AJPh* 120.1) (1999).

17 Wiedemann, 'Tiberius to Nero', 200.

18 Griffin, 'The Senate's story', 258 (niet genoemd door Yavetz) stelt voorzichtiger: 'It seems reasonable to act on the assumption that Tacitus knew at least the text of the multiple decrees passed after the trial (...)'. Zij gaat (blz. 258-61) veel uitgebreider dan Yavetz op de problematische verhouding tussen het SCCP en Tacitus' tekst in.

19 Maar zie voor een positieve interpretatie van een groot deel van Tacitus' idioom en uitgangspunten reeds P. Grimal, *Tacite* (Parijs 1990).

20 Bijvoorbeeld op blz. 32-3, wanneer Yavetz Tiberius' aarzeling de macht te accepteren toeschrijft aan diens (Yavetz' inziens terecht) angst voor de reactie van de legioenen in Pannonia en aan de Rijn (zoals Cassius Dio stelt), in plaats van Tacitus' suggestie omtrent Tiberius' geslepenheid te volgen. Wiedemann, 'Tiberius to Nero', 208-9, toont echter aan dat de houding van deze legioenen zeker geen bedreiging voor Tiberius' positie vormde.

versuchen, der Diktatur positive Aspekte abzugewinnen. Wer dagegen Tacitus' Meinung teilt, daß nichts gefährlicher sei als die Zersetzung der Elite eines Staates, unterscheidet zwischen Diktatoren, die zeitlich befristet versuchen 'Ordnung zu schaffen', (...) und einem zügellosen Diktator, der zuerst all jene zu liquidieren sucht, die seine Position gefährden (...). Een biografie die Tiberius daadwerkelijk binnen deze problematiek plaatst, op grond van de bronnen en moderne literatuur, zou zeer de moeite waard zijn. Zoals het nu is, valt deze boodschap uit de lucht. Goethe's devies, dat Yavetz als motto aan het boek heeft meegegeven, lijkt door de auteur letterlijk genomen: "Alles Gescheite is schon gedacht worden, man muß nur versuchen, es noch einmal zu denken".

Vespasianus zou zeker binnen de eerste groep van Yavetz' 'diktators' vallen. Barbara Levick heeft het op zich genomen deze keizer, die stabiliteit bracht na de crisis waar de val van Nero het keizerrijk in geworpen had, aan nader onderzoek te onderwerpen. Levick is geen vreemde op het gebied van keizersbiografieën. Eerder al verschenen van haar *Tiberius the politician* (Londen 1976; opnieuw uitgebracht in 1999 met een nieuw voorwoord) en *Claudius* (Londen 1990). Zij lijkt zo duidelijk een 'biografische' geschiedschrijfster. Dat is misleidend. Levick is een belangrijke participant in de Romeinse numismatiek en in haar lange carrière heeft zij boeken over een veelheid van onderwerpen geschreven en geredigeerd.²¹

Tien jaar geleden al, bij het verschijnen van *Claudius*, werd aangekondigd dat Levick met een biografie van Vespasianus bezig was. *Vespasian* maakt de hooggespannen verwachtingen volledig waar.²² "This is a succes story", begint Levick haar verhaal (blz. 1), voordat zij verduidelijkt dat zij eerst Vespasianus' opkomst tegen de achtergrond van de ondergang van de Julisch-Claudische dynastie wil plaatsen, om daarna zijn regering te bekijken. Zij geeft zelf al de problemen aan: "there is a particularly thick overlay of propaganda that obscures the truth". Maar zoals Levick als geen ander weet, "the ideology itself is something to exploit" (blz. 2).

De rol van Vespasianus in de ontwikkeling van de ideologie van het keizerschap moet niet onderschat worden. Hij was de meest onwaarschijnlijke kandidaat voor de troon, een parvenu naar traditioneel Romeinse waarden. Maar juist zijn lage geboorte – het gebrek aan status van zijn familie – hielp hem vijf verschillende keizers te overleven; de hele Julisch-Claudische dynastie. *Vespasian* staat overigens relatief kort stil bij de jeugd en carrière van Vespasianus. Zestig pagina's na zijn geboorte is Vespasianus al zestig jaar oud, en zit hij op de troon. Aan de tien jaar van zijn regering wijdt Levick de volgende honderdvijftig pagina's. Dit is terecht. In deze periode vallen Vespasianus' invloed op het rijk, en de invloed van de conventies van het rijk op de publieke 'persona' van Vespasianus, het meeste op. Daarbij is relatief weinig bekend over Vespasianus voor zijn troonsbestijging. Wat er is, wordt door Levick vakkundig bij elkaar gezet – aan haar beheersing van prosopografie valt nog altijd de hand van haar leermeester Syme (van wie 18 titels de bibliografie halen) op te merken. Levick valt niet in de val Vespasianus' jeugd bij elkaar te speculeren, een groot risico voor het eerste hoofdstuk

21 B. Levick, 'Propaganda and the Imperial Coinage', *Antichthon* 16 (1982), 104–16; Eadem, 'Messages on the Roman Coinage: Types and Inscriptions', in: G. Paul (ed.), *Roman Coins and Public Life under the Empire. E. Togo Salmon Papers II* (Ann Arbor 1999), 41–60; Eadem, *Roman Colonies in Southern Asia Minor* (Oxford 1967); Eadem (ed.), *Women in Antiquity: new assessments* (Londen 1995).

22 Zoals altijd is Levick's boek goed verzorgd: een uitgebreid notenapparaat en bibliografie, drie indices, en negen kaarten van relevante regionen.

van elke biografie.²³ Zij gaat in het eerste deel van het boek vooral in op de gebeurtenissen van het vierkeizerjaar AD 69, en op de vraag “what brought officers and men, highly placed individuals, and cities to the new man’s side” (blz.53). Haar antwoord is duidelijk: “the trained legions under the hard soldier and irresistibly attracting all the resources of the East won the day” (blz. 63).

Met Vespasianus op de troon kan Levick ingaan op het functioneren van de nieuwe keizer. Hoe presenteerde hij zich, in Rome en de provincies, en hoe functioneerde de staat – zowel in financieel opzicht als waar het de rol van de elite betrof? Levicks Vespasianus “was a persona that he put on, grew into, and had to live with and (...) up to” (blz.65); een navolger van Augustus waar nodig (“New emperors routinely made reference to the Founder, as incoming Soviet Communist Party secretaries would promise a return to Marxism-Leninism” [blz. 73]), nuchter en boers op andere momenten – let op zijn beroemde laatste woorden: “Oh jee, ik geloof dat ik een god word” (Suetonius, *Vespasianus*, 12). Deel van dat ‘persona’ was de legendarisch geworden gierigheid, en Levick analyseert Vespasianus’ monetaire politiek nauwgezet. Zij verbindt deze met andere politieke maatregelen: “Vespasian’s measures kept his dynasty in power, but they also showed the Empire that firm control was being exercised from the centre” (blz. 106).

Ook op andere terreinen ziet Levick Vespasiaanse maatregelen in samenhang met de organisatie van de staat. De promotie van een nieuwe elite, “an aristocracy of power and service” (blz. 182), gepaard met een agressief bevorderen van vrede, bracht nieuwe stabiliteit en versterkte de positie van de *princeps*. Levick ziet de regering van Vespasianus (en van zijn zonen Titus en Domitianus) als de periode waarin een soort schikking getroffen werd tussen keizer en senaat, tussen Rome en haar burens, en tussen de verschillende groeperingen binnen het Romeinse rijk. Voor een deel reageert Vespasianus op ontwikkelingen, voor een deel anticipeert hij ze. Ditzelfde geldt voor Levicks boek. Haar veelvuldig gebruik van een combinatie van literaire, archeologische en architectonische bronnen (het is onmogelijk de Flavische dynastie te bestuderen zonder hun bouwpolitiek daarbij te betrekken. Het belang van R. Darwall-Smith, *Emperors and Architecture: A Study of Flavian Rome. Coll. Latomus* 231 (Brussel 1996) voor *Vespasian* is voortdurend duidelijk) valt duidelijk binnen de methodologische lijn die door vooral Paul Zanker is ingezet. Tegelijkertijd laat Levick zien hoe bestudering van het beeld van een individu ons begrip kan verruimen. Zij is zich er continu bewust van dat de beeldvorming van een keizer een constructie is (“Ideology in action” [blz. 65–78]), en dat die constructie voor een groot deel ons beeld bepaalt (“Ideology in the aftermath” [blz. 196–209]). Maar, zoals Levick concludeert: “what Vespasian achieved was largely the achievement of the way his subjects saw him” (blz. 209). De keizer was wat de keizer deed; maar hij was ook wat mensen dachten dat hij was. *Vespasian* maakt duidelijk wat de keizer deed en hoe hij zich presenteerde naar zijn onderdanen. Een ‘structuralistische biografie’ als Barbara Levick toont zo aan hoe een keizerleven geschreven dient te worden.

23 Southern, *Domitian* (niet geciteerd door Levick), 6 gebruikt bijvoorbeeld in één paragraaf over Domitianus’ jeugd binnen vijftien regels: ‘presumably’, ‘it is permissible to assume’, ‘quite possible’ en ‘conceivable’.

Olivier Hekster (1974) studeerde oude geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, waar hij momenteel AIO is, en aan de Terza Università di Roma, de University of Nottingham, en Brasenose College, Oxford. Zijn onderzoek richt zich op de rol van Hercules in de Romeinse keizersideologie.